

Elena Marushiakova, Vesselin Popov (Sofia, Bułgaria)

PIERWSZE ORGANIZACJE CYGANÓW/ROMÓW¹

W opisach historii ruchów i organizacji Romów (znanych wcześniej jako Cyganie) można znaleźć szereg błędów rzeczowych i mylnych interpretacji, które wędrują z publikacji do publikacji bez żadnych prób ich weryfikacji. Jako przykład służyć może powoływanie się na Konferencję Cygańską w Kannstadt (Niemcy) z 1871 r., która w rzeczywistości nigdy się nie odbyła². Z chronologicznego punktu widzenia, pierwsze udokumentowane świadectwo cygańskich dążeń do emancypacji obywatelskiej i równego statusu pochodzi z XIX-wiecznych Bałkanów, znajdujących się wówczas w granicach Imperium Otomańskiego. W roku 1868 bułgarska gazeta „Macedonia”, wydawana w Stambule, opublikowała *List do redakcji*, podpisany przez „Jednego Egipcjanina” (tj. Cygana)³. Według autora listu, Ilii Naumčeva z Prilepu (obecnie miasto w republice Macedonii), rozwój społeczności cygańskiej odtwarza logikę rozwoju innych narodów bałkańskich w XIX w.: stworzenie własnego systemu edukacyjnego, własnego kościoła z nabożeństwami w języku narodowym, a wreszcie stworzenie, choć bez specjalnego nacisku na ten aspekt, perspektywy posiadania własnego państwa. Osobną kwestią jest, czy idee takie były wówczas realistyczne, biorąc pod uwagę sytuację społeczności cygańskiej na Bałkanach, jednakże ich pojawienie się stanowi fakt, którego nie można ignorować.

Po utworzeniu niezależnego państwa bułgarskiego w 1878 r., Cyganie zaczęli szukać swego miejsca w jego strukturze społecznej i politycznej. 31 maja 1901 r. jednogłośnie uchwalono poprawkę do kodeksu wyborczego, która pozbawiała praw wyborczych muzułmańskich Cyganów (stano-

¹ Artykuł ten powstał podczas pobytu w School of History, University of St Andrews, który był możliwy dzięki The Leverhulme Trust Visiting Professorship.

² Donald Kenrick, *The Romani World: A Historical Dictionary of the Gypsies*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2007, s. 386.

³ „Macedonia”, 08.08.1867, t. 1, nr 32, s. 3. List ten został opublikowany wraz z komentarzem w: Elena Marushiakova, Vasselin Popov (red.), „Studii Romani”, 1995, t. 2, s. 7–12.

wiących wówczas większość) i Cyganów nomadycznych, tym samym naruszając konstytucyjną zasadę równych praw wyborczych dla wszystkich obywateli Bułgarii. Pierwsza cygańska konferencja, która odbyła się w Vidinie w 1901 r., była reakcją na tę zmianę prawa i podjęto w jej trakcie decyzję o rozpoczęciu kampanii na rzecz odrzucenie zmian. Bułgarski prawnik, dr Marko Markov i Ramadan Ali, tzw. *muchtar* (nominowany przez władze miejskie przedstawiciel cygańskiej dzielnicy Sofii, który sam siebie określał jako „*cari-baši*⁴ bułgarskich Cyganów”), napisali rozbudowaną petycję, w której domagali się przyznania Cyganom w Bułgarii takich samych praw obywatelskich, jakie miała reszta społeczeństwa.

Petycja ta została przedstawiona Zgromadzeniu Narodowemu 1 czerwca 1905 r., a brak jakiejkolwiek odpowiedzi doprowadził do zwołania Pierwszego Kongresu Cygańskiego. Kongres „Koptów” (tzn. Egipcjan), w którym uczestniczyło 50 delegatów z różnych miast, odbył się w Sofii 19 grudnia 1905 r. Przegłosowano nową petycję, z identycznymi jak poprzednio postulatami, i przekazano ją Zgromadzeniu Narodowemu, które ponownie nie udzieliło na nią odpowiedzi⁵. Ostatecznie jednak Zgromadzenie Narodowe przegłosowało nowe prawo wyborcze, w którym usunięto ograniczenie praw Cyganów.

Pierwsza oficjalnie zarejestrowana romska organizacja w Bułgarii powstała w Vidinie w 1910 r.⁶ Według wszelkiego prawdopodobieństwa była to pierwsza uznana przez państwo romska organizacja na świecie. Opublikowany dokument rejestracyjny, zatytułowany *Устав на египтянската народност в град Видин* (‘Statut narodu egipskiego w mieście Vidin’), używa na określenie Romów pojęć *Egiptiani* (‘Egipcjanie’), *Kipti* (‘Koptowie’ – jak w źródłach otomańskich) i *Cigani* (‘Cyganie’)⁷. Powstanie romskiej organizacji związane było z potrzebą negocjacji nowego położenia Romów jako obywateli. W Imperium Otomańskim Cyganie posiadali status

⁴ *Cari-baši* – ‘król głowa’, mieszanka bułgarskiego i tureckiego.

⁵ Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1997, s. 144–146; Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung in Bulgarien (1919–1989)* [w:] Michael Zimmerman (red.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Franz Steiner, Stuttgart 2007, s. 127–128.

⁶ Niektóre z prezentowanych tu organizacji zostały w nieco odmienny sposób przedstawione w naszej poprzedniej pracy: Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *The First Gypsy/Roma Organizations, Churches and Newspapers* [w:] Maja Kominko, *From Dust to Digital: Ten Years of the Endangered Archives Programme*, Open Book Publishers, Cambridge, UK 2015, s. 258–293.

⁷ Oryginału statutu nie znaleziono w bułgarskich archiwach. Jest on dostępny jedynie w opublikowanej formie książkowej: Anonim, *Ustav na Egipciyanskata narodnost v gr. Vidin*, Božzhinov & Konev, Vidin 1910.

obywateli, byli klasyfikowani zgodnie ze swoją etnicznością i posiadali własne nisze ekonomiczne oraz określoną pozycję społeczną⁸. W nowym, niepodległym państwie bułgarskim, musieli oni dopiero zabezpieczyć prawny status swoich społeczności i ustalić prawne ramy stosunków między Cyganami a władzami lokalnymi, a także wewnątrz samych wspólnot romskich.

Artykuł 1. statutu przedstawia główne zadania organizacji:

Zgodnie ze starym obyczajem uprzednio wspomnianego narodu, żyjącego w Vidinie, statut ten ustanawia procedury prawnych relacji jego członków ze społeczeństwem i między sobą.

Artykuł 2. statutu określa, do kogo się on odnosi:

Zasady i regulacje, wynikające z tego statutu, rozciągają się na wszystkich Cyganów w regionie, niezależnie od ich wyznania (...). *Ceribaši* ('przywódcy' – od otomańskiego tureckiego *çeribaşı*) cygańskich skupisk w wioskach (zwani też *malebaši* – w otomańskim tureckim: 'głowy wspólnoty') zwracają się po radę i pomoc do miejskiego *muchtara*.

Statut określał czas sprawowania urzędu i metodę wyboru przywódcy organizacji (*muchtara*), jak również zakres jego obowiązków.

Artykuł 3.:

Za posłuszeństwo zasadom i wprowadzenie regulacji odpowiedzialny jest przywódca, zwany *muchtar*, który wybierany jest na czas nieokreślony większością głosów dziewięciu starszych wspólnoty, którzy z kolei wybierani są w głosowaniu tajnym przez tych, którzy mają prawa obywatelskie i polityczne. Wszyscy, którzy są zapisani na miejskich listach wyborczych powinni być zdolni do wybierania i bycia wybieranymi.

Artykuł 10.:

[*Muchtar* jest wybrany], aby reprezentować grupę przed władzami państwowymi i instytucjami publicznymi, (...) aby chronić moralne i materialne interesy swych współplemieńców, (...) by wzbudzać świadomość obywatelską w swoim ludzie i umożliwiać mu godne życie, (...) starać się o znalezienie pracy dla biednych, (...) edukować dorosłych w zakresie spraw intelektualnych, zdrowotnych i społecznych, (...) zapewnić ściśle przestrzeganie wszystkich

⁸ Zob. Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2001.

przepisów prawa, (...) dostarczać wszystkim instytucjom państwowym i publicznym informacji o sprawach dotyczących ludzi jego narodowości⁹.

Z tekstu statutu nie wynika jasno, kto został pierwszym *muchtare* nowej organizacji, lecz najprawdopodobniej był to przewodniczący jej komitetu założycielskiego (składającego się z 21 osób), Gjulliș Mustafa, który, jak zostało to wyraźnie zaznaczone, był żołnierzem armii bułgarskiej w randze sierżanta rezerwy¹⁰.

Wszystkie określenia, użyte w przedstawionych powyżej artykułach, pochodzą ze starej terminologii Imperium Otomańskiego, w której *muchtar* oznaczał wójta wioski, wybieranego przez jej społeczność i reprezentującego ją wobec władz, a *çeribaşı* to termin oznaczający przywódców cygańskiego *dżemaatu* – jednostki, odpowiedzialnej za pobór podatków¹¹. Określenia te zostały zaadaptowane w nowej rzeczywistości niepodległego państwa bułgarskiego: *muchtar* stał się przywódcą „Egipcjan” w Vidinie i okolicy, zaś *çeribaşı* stali się przywódcami poszczególnych cygańskich mahalli¹². Statut organizacji odzwierciedla wysiłek na rzecz zalegalizowania istniejących stosunków społecznych, odziedziczonych po Imperium Otomańskim, w którym Cyganie byli określani jako *Kıptı* lub *Çingene*, a więc nie mając wprawdzie oficjalnego statusu społeczności religijnej lub etnicznej (określanej za pomocą specjalnego terminu *Millet*), to jednak *de facto* byli w ten sposób traktowani¹³. Statut wyraźnie stwierdza, że tylko ci, którzy są „zapisani na miejskich listach wyborczych”, a więc posiadający prawa obywatelskie i polityczne, mogą brać udział w wyborach przywódcy organizacji. Oznacza to, że organizacja została założona nie tylko po to, aby Cyganie zostali uznani za odrębną grupę etniczną, ale też dlatego, że chcieli oni być oficjalnie zaakceptowani jako równoprawny element struktury społecznej nowego bułgarskiego państwa narodowego.

Ze Statutu narodu egipskiego w mieście Vidinie jednoznacznie wynika, że organizacja finansowała się sama. Czerpała dochody z „dobrowolnych

⁹ Anonimus, *Ustav na Egiptjanskata narodnost v gr. Vidin*, s. 4, 6.

¹⁰ *Ibidem*, s. 15.

¹¹ Marushiakova, Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 39–41.

¹² W czasach Imperium Otomańskiego *mahalla* oznaczała oddzieloną od innych etniczną dzielnicę mieszkaniową.

¹³ Na temat szczegółów funkcjonowania systemu otomańskiego odnośnie do społeczności religijnych i etnicznych (włączając w to Cyganów) zob. Faika Çelik, *The Limits of the Tolerance: The Status of Gypsies (Roma) in the Ottoman Empire*, „Studies in Contemporary Islam”, 2003, nr 1–2, s. 161–182; ‘Civilizing Mission’ in the Late Ottoman Discourse: The Case of Gypsies, „Oriente Moderno”, 2013, nr 93, s. 577–597; Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*, University of Washington Press, Seattle WA 2009.

donacji i spadków, (...) grzywien za rozwody i związki nie usankcjonowane prawem, (...) odsetek od pożyczek, (...) wynajmu wspólnej własności”¹⁴. Przywódcy organizacji (*muchtar* oraz jego zastępca i skarbnik) otrzymywali za swoją pracę roczne wynagrodzenie, na które składały się pieniądze zbierane od poszczególnych rodzin „odpowiednio do ich statusu majątkowego”, i które było dzielone w taki sposób, że „*muchtar* otrzymywał połowę, zaś druga połowa była dzielona między jego pomocników”¹⁵.

Statut dążył również do ukonstytuowania Cyganów jako „narodu”, równego wszystkim innym narodom w kraju, przy pomocy symboliki i świąt. Symbole organizacji przedstawione zostały bardzo szczegółowo – przykładem może służyć pieczęć organizacji. Jest to okrągła pieczęć z napisem „КЪПТИЙСКО МУХТАРСТВО В Г. ВИДИН” (‘Koptyjska władza [muchtarstwo] w mieście Vidinie’). Pieczęć przedstawia św. Jerzego na koniu, z kopią wbity w krokodyla, oraz królową. Według statutu na pieczęci znajduje się wizerunek „dziewczyny, która była przeznaczona na ofiarę dla zwierzęcia, uznawanego w Egipcie za bóstwo, ocalonej przez św. Jerzego w taki sam sposób, w jaki ludzie zostali ocaleni od pogaństwa”¹⁶. *Muchtar* nosił na piersi owalną metalową odznakę z napisami „Koptyjski *muchtar*” i „miasto Vidin”. Po między nimi znajdowało się wygrawerowane oko Horusa, uznawane za jeden z głównych symboli starożytnego Egiptu.

Odniesienia do starożytnego Egiptu w nazwach stosowanych w statucie i symbolach organizacji dla określenia społeczności cygańskiej, takich jak „Egipcjanie” i „Koptowie”, odzwierciedlały właściwe tamtym czasom przekonanie, że Cyganie pochodzą z Egiptu¹⁷. Przekonanie to manifestuje się w stosowanym na określenie Cyganów terminie *Αἰγύπτιοι* (*Aigyptioi*), oznaczającym Egipcjan, który był w szerokim użyciu już w czasach bizantyjskich¹⁸. Również w okresie otomańskim powszechne było w państwowych dokumentach używanie terminu *Kipti* na określenie Cyganów. Określenie to było akceptowane przez samych Cyganów i stanowiło podstawę dla licznych legend etiologicznych, rozpowszechnionych wśród Cyganów na Bałkanach w XIX i początkach XX w. Legendy te ilustrują starania społeczności cygańskiej, aby odkryć kraj, z którego pochodziła, i znaleźć „dowody” tego pochodzenia – między innymi w Starym Testamencie¹⁹. Odniesienia do

¹⁴ Anonimus, *Ustav na Egipcijskata narodnost v gr. Vidin*, Article 16, s. 10.

¹⁵ *Ibidem*, Article 23, s. 13.

¹⁶ *Ibidem*, Article 19, s. 11–12.

¹⁷ Marushiakova, Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 16–17, 26.

¹⁸ George C. Soulis, *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages*, „Dumbarton Oaks Papers”, 1961, nr 15, s. 141–65.

¹⁹ Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *Myth as Process* [w:] Tomas Acton (red.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*, University of Hertford-

starożytnego Egiptu stanowią jasne odzwierciedlenie pragnienia Cyganów do zrównania się z innymi narodami, które w odróżnieniu od nich, miały swe kraje pochodzenia.

Statut wyznacza Dzień św. Jerzego, „który obchodzony jest od niepamiętnych czasów”, jako doroczne święto patrona Cyganów²⁰. Uznanie św. Jerzego za patrona i obchody jego dnia (*Gergiovden* po bułgarsku, *Ђурђевдан* po serbsku) znalazły swe odzwierciedlenie zarówno w pieczęci, jak i w statucie organizacji, co korespondowało z szeroko rozpowszechnionym kultem św. Jerzego na Bałkanach²¹. Podobnie jak cygańscy chrześcijanie, również Cyganie będący muzułmanami obchodzili ten dzień, pod nazwą *Hıdırlez* (*Hederlesi*, *Herdelez*, *Ederlezi*, itp. w językach romskich), zastępując chrześcijańskiego świętego muzułmańskimi prorokami Hızirem i İlyasem²².

Warto zaznaczyć, że wśród członków komitetu założycielskiego wymienionych w statucie, osób z muzułmańskimi nazwiskami jest więcej niż z chrześcijańskimi²³. W owym czasie większość Cyganów mieszkających w Vidinie była muzułmanami, a to, że chrześcijański święty znajduje się na pieczęci ich organizacji wskazuje, że proces konwersji do nowej, oficjalnej religii (prawosławia), był już wówczas zaawansowany. Obecnie proces ten dobiegł końca: wszyscy Cyganie w Vidinie „są chrześcijanami, pamięć poprzedniej religii zanika, a w wielu przypadkach zniknęła już całkowicie”²⁴.

Do chwili obecnej *Statut Narodu Egipskiego w Mieście Vidinie* jest jedynym znanym historycznym dowodem istnienia tej pierwszej cygańskiej organizacji. Można przypuszczać, że organizacja istniała względnie krótko: niedługo po jej założeniu nastąpił niespokojny okres konfliktów, obejmujący

shire Press, Hatfield 2001, s. 81–93. Przykłady wielu etiologicznych legend zob. E. Marushiakova, V. Popov (red.), „Studii Romani”, 1994, t. 1, s. 16–47; Marushiakova, Popov (red.), „Studii Romani”, 1995, t. II, s. 22–45.

²⁰ Anonimus, *Ustav na Egiptjanskata narodnost*, art. 18, s. 11.

²¹ Marushiakova, Popov, *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, s. 136–37; Elsie Ivančić Dunin, *Gypsy St. George's Day – Coming of Summer. Romski Gjurgjovden. Romano Gjurgjovdani-Erdelezi. Skopje, Macedonia 1967–1997*, Zduženje na ljubiteli na romska folklorna umetnost „Romano ilo”, Skopje 1998; Трајко Петровски, Календарските обичаи кај Ромите во Скопје и околината, Феникс, Скопје 1993, s. 142–147; Tihomir Vukanović, *Romi (cigani) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje 1983, s. 276–279.

²² Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *The Vanished Kurban: Modern Dimensions of the Celebration of Kakava/Hidrellez among the Gypsies in Eastern Thrace (Turkey)* [w:] Biljana Sikimić, Petko Hristov (red.), *Kurban on the Balkans*, Institute of Balkan Studies, Belgrade 2007, s. 33–50.

²³ Niektórzy z nich mieli nawet dwa nazwiska: jedno chrześcijańskie i jedno muzułmańskie. Występowanie takich międzyreligijnych nazwisk wśród Cyganów jest udokumentowane od czasów otomańskich, np. w spisie podatkowym z lat 1522–1523. Zob. Marushiakova, Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, s. 30–31.

²⁴ Marushiakova, Popov, *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, s. 89–90.

dwie wojny bałkańskie (1912–1913) i I wojnę światową, w którym wielu cygańskich mężczyzn zostało wcielonych do bułgarskiej armii, uczestnicząc w jej operacjach militarnych²⁵.

Następne etapy rozwoju zorganizowanego obywatelskiego ruchu Cyganów/Romów w Bułgarii związane są z osobą Šakira Pašova. Šakir Mahmudov Pašov urodził się 20 października 1898 r. we wsi Gorna Bania (dziś dzielnica Sofii). Ukończył szkołę kolejarzką, został powołany do armii bułgarskiej w czasie I wojny światowej i był wielokrotnie ranny. Według rękopisu jego książki *История на циганите в България и Европа: Рома* (*Historia Cyganów w Bułgarii i Europie: Romowie*) z 1957 r. i *Autobiografii* z tego samego czasu, zachowanych w jego rodzinnym archiwum, po powrocie z wojny w 1919 założył Bułgarską Komunistyczną Partię Cyganów, której był sekretarzem. W tym samym roku zatrudnił się w Bułgarskich Kolejach Państwowych, lecz został zwolniony z powodu udziału w wielkim strajku kolei, zorganizowanym przez partię komunistyczną, który sparaliżował cały kraj²⁶.

W rękopisie książki Pašova możemy przeczytać, że w 1919 r. utworzono z jego inicjatywy Komitet Cygański. Komitet ten spotkał się z premierem Aleksandrem Stambolijskim z Bułgarskiej Unii Agrarnej, domagając się ponownego przyznania Cyganom praw wyborczych, które zostały im odebrane w prawie wyborczym z 1901 r.²⁷ 2 grudnia 1919 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło nowe prawo wyborcze, w którym przewidziano obowiązkowy udział w wyborach wszystkich obywateli Bułgarii, znosząc tym samym ograniczenia praw wyborczych Cyganów. Według rękopisu Pašova, w 1919 r. założono również Дружество Египет ('Stowarzyszenie Egipt'), w którym uczestniczyła „większość cygańskiej inteligencji i cała postępową młodzież” Sofii. Głównym zadaniem stowarzyszenia było „podniesienie poziomu edukacji i kultury jego członków i całej mniejszości cygańskiej, a zwłaszcza świadomości politycznej i obywatelskiej wśród Cyganów”²⁸. Kilka miesięcy później Zgromadzenie Generalne Stowarzyszenia Egipt zdecydowało o wejściu w struktury Bułgarskiej Partii Komunistycznej²⁹.

W bułgarskich archiwach nie ma żadnych materiałów dotyczących stworzenia lub rejestracji organizacji pod nazwą Stowarzyszenie Egipt. Jednakże

²⁵ Велчо Кръстев, Евгения Иванова, *Циганите по пътищата на войната*, Литера Принт, Стара Загора 2014.

²⁶ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. C, 4 d. Zob. też: Lilyana Kovacheva, *Shakir Pashov. O Apostoli e Romengoro*, Kham, Sofia 2003.

²⁷ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E, 101–102.

²⁸ *Ibidem*, f. E, 99–100.

²⁹ *Ibidem*.

można w nich znaleźć statut stowarzyszenia pod nazwą Софийско общо муслиманско просветно-културно взаимоспомагателна организация Истикбал-Бъдеще ('Sofijska Muzułmańska Organizacja Wzajemnej Pomocy Edukacyjnej i Kulturalnej Istikbal-Przyszłość'), zaakceptowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Zdrowia Publicznego 2 sierpnia 1919 r. Przewodniczącym tej organizacji był Jusein Mechmedov, a jego sekretarzem był nie kto inny jak Šakir Mahmudov Pašov. Stowarzyszenie, które Pašov w rękopisie swojej książki określał jako „Stowarzyszenie Egipt”, było w istocie rzeczy tą samą organizacją. Pašov rozmyślnie zmienił jej nazwę, aby zastąpić słowo „muzułmańska” czymś bardziej neutralnym. Pašov pisał swoją książkę w okresie, w którym Bułgarska Partia Komunistyczna zwalczała „turkizację” Cyganów, w związku z czym uznał za stosowne ukryć swoją dawną działalność, związaną z islamem.

Jednakże w statucie z 1919 r. słowa „Cygan” czy „Cyganie” nie pojawiają się w związku z sofijską organizacją Istikbal. Ze statutu tego wynika, że Cyganie z Sofii (będący w owym czasie w większości muzułmanami), chcieli wykorzystać tę organizację do kontroli meczetu i *waqf* (muzułmańskiej fundacji religijnej) w stolicy, czemu sprzeciwiali się lokalni przywódcy muzułmańscy. Organizacja wniosła do sądu szereg spraw, chcąc przejąć kontrolę nad zasobami meczetu i fundacji, jednakże procedury przeciągały się, aż wreszcie pozwy organizacji zostały odrzucone przez Najwyższy Sąd Administracyjny, a sama organizacja zmieniła w tym czasie swoją nazwę (o czym niżej)³⁰.

Również w latach 20. i na początku 30. Pašov był bardzo aktywny politycznie. W 1922 r. był delegatem na kongres partii komunistycznej, a w roku 1924 został wybrany do rady miejskiej jako członek Zjednoczonego Frontu, stanowiącego koalicję partii komunistycznej i lewego skrzydła Bułgarskiej Agrarnej Partii Ludowej³¹. Po zamachu terrorystycznym na Cerkiew św. Niedzieli³², dokonanym przez Bułgarską Partię Komunistyczną 16 kwietnia 1925 r., Pašov został aresztowany³³. Kilkanaście miesięcy po zwolnieniu z aresztu, w okresie państwowego terroru politycznego, wyemigrował do Turcji³⁴. Powrócił do Bułgarii w 1929 r. i został aktywnym członkiem Bułgarskiej Partii Robotników (związanej z nielegalną w tym czasie partią

³⁰ Благовест Нягулов, *Из история на циганите/ромите в България (1878–1944)* [w:] Велина Топалова, Алексей Пампоров (red.), *Интеграция на ромите в българското общество*, Институт по социология при БАН, София 2007, s. 36.

³¹ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E, 101–110.

³² Św. Niedziela, męczennica z III w., w Polsce znana pod imieniem św. Dominiki z Ni-komedii.

³³ *Ibidem*, f. C, 4a.

³⁴ *Ibidem*, f. E, 101–110; f. C, 4a.

komunistyczną). W tym charakterze uczestniczył w kampanii wyborczej do rad miejskich w 1931 r. W tym czasie pracował jako mechanik w Miejskich Warsztatach Technicznych, aż do roku 1935, kiedy został zwolniony z powodu uczestnictwa w strajku o podłożu politycznym. Później otworzył niewielki prywatny warsztat metalowy³⁵.

Jakkolwiek statut organizacji stwierdza, że Istikbal został założony w 1919 r., Pašov twierdzi w swoim rękopisie i autobiografii, że stało się to 7 maja 1929 r., a liczba członków wynosiła początkowo 1500 osób. W 1930 r. organizacja ta wchłonęła szereg innych cygańskich organizacji różnego rodzaju: pomocy wzajemnej, kulturalnych, edukacyjnych i sportowych³⁶. Następnie zmieniła nazwę na Обш мохамедано-цигански национален културно-просветен и взаимоспомагателен съюз в България ('Powszechny Muzułmańsko-Cygański Związek Narodowy, Kulturalny, Edukacyjny i Pomocy Wzajemnej w Bułgarii')³⁷. W nowej nazwie występuje już zatem słowo „Cyganie”. Pašov został przywódcą nowej organizacji, a także zaczął publikować pismo pod tytułem „Terbie” ('Wychowanie')³⁸. Według rękopisu książki Pašova, „postępowa młodzież zjednoczyła (...) [różne] organizacje pod wspólną nazwą Istikbal”³⁹. Wydaje się, że Pašov po raz kolejny zmienił nazwę organizacji, aby uniknąć przymiotnika „muzułmański”, ukrywając tym samym związek z islamem.

7 maja 1932 r., w mieście Mezdra została zorganizowana konferencja, w której uczestniczyli Cyganie z różnych miejscowości w północno-zachodniej Bułgarii. W trakcie tej konferencji zdecydowano o otwarciu organizacji Istikbal, która do tej pory zrzeszała jedynie Cyganów zamieszkujących Sofię, dla Cyganów z całej Bułgarii, i o nadaniu pismu „Terbie” charakteru ogólnokrajowego⁴⁰. Jednakże dwa lata później zakazano działalności organizacji i zamknięto pismo. Nie było to posunięcie skierowane specyficznie przeciwko Cyganom: nowy, profaszystowski rząd Kimona Georgieva, który doszedł do władzy w wyniku wojskowego zamachu stanu 19 maja 1934 r. rozwiązał wszystkie partie polityczne, związki zawodowe i organizacje mniejszości, a także zakazał im działalności publikacyjnej. Wysiłki Pašova, aby przywrócić organizację do istnienia, okazały się nieskuteczne.

³⁵ *Ibidem*, f. E, 101–110; f. C, 4a.

³⁶ *Ibidem*, f. E, 101–110; f. C, 4a. Znajduje to także potwierdzenie w dokumencie z 1967 r., przyznającym Pašovowi prawa emerytalne (ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. C, 5a, 5b).

³⁷ SAA-TsDA: Fund 264k, op. 2, a.e. 8413, l., 7–12, 14, 28–29.

³⁸ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E, 101–10. Pismo to ukazywało się w latach 1933–1934. Zachowane kopie obejmują: rocznik I, nr 1, rocznik II, nr 2–7 (ASR Fund „Gypsy Newspapers”, f. H).

³⁹ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E, 103–104.

⁴⁰ *Ibidem*, f. E, 101–110.

Opis początków ruchu romskiego przedstawiony w rękopisie i w autobiografii Pašova nie może być traktowany jako całkowicie wiarygodny: między oboma tekstami występuje wiele różnic, pojawiają się w nich także informacje sprzeczne z tymi, które znamy z innych źródeł. Wspomnieliśmy już o sprzecznych danych odnośnie daty założenia organizacji Istikbal – 1919 r. zgodnie ze statutem, dekadę później według Pašova⁴¹. Jednakże w Archiwum Państwowym nie ma żadnych dokumentów, potwierdzających tę drugą datę, są tam natomiast źródła, które mówią o założeniu organizacji w 1919 r. Wspominaliśmy też o celowych zmianach nazwy organizacji Pašova. W Archiwum Państwowym znajduje się również list z 10 lipca 1934 r., w którym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Zdrowia Publicznego odrzuca prośbę o rejestrację, ponieważ „Cyganie-muzułmanie w Bułgarii znajdują się pod obcym wpływem”⁴².

Te „pomyłki” w rękopisie i autobiografii Pašova nie są przypadkowe. Pašov przedstawiał rozwój organizacji zgodnie z ideologią komunistyczną. Pismo „Terbie” jest na przykład opisywane w rękopisie Pašova jako wydawane przez Istikbal, podczas gdy w autobiografii Pašov łączy je z robotnikami przemysłu tytoniowego⁴³. To ostatek jest ewidentną nieprawdą, ponieważ w nagłówkach zachowanych numerów możemy przeczytać, że pismo jest wydawane przez Muzułmańską Kulturalną Organizację Oświecenia Narodowego lub – od numeru 6 – przez Wspólny Muzułmański Związek Kulturalny Oświecenia Narodowego w Bułgarii. Co więcej, pismo „Terbie” ukazywało się w latach 1933–1934. Co za tym idzie, wbrew temu, co później twierdził Pašov, na konferencji w Mezdrze w 1932 r. nie można było podjąć decyzji o poszerzeniu dystrybucji pisma, ponieważ jeszcze wtedy nie istniało. Poza tym głównymi problemami dyskutowanymi na łamach wszystkich numerów „Terbie” były przeciągające się konflikty i dyskusje dotyczące zarządzania własnością *waqf* i kwestią funkcjonowania muzulmańskich Cyganów jako członków zarządu meczetów.

Prawdopodobnie w zbliżony sposób Pašov przesadzał opisując swój udział w walkach politycznych po stronie partii komunistycznej. Twierdził na przykład, że w 1920 r. znalazł się na liście kandydatów partii komunistycznej do bułgarskiego parlamentu, że w latach 30. był jednym z przywódców Partii Robotniczej w Sofii, a w latach 40. był członkiem ruchu oporu. W policyjnych archiwach nie ma żadnych dokumentów potwierdzających, aby Pašov zajmował ważne stanowiska, zaś sprawozdania lokalnych organizacji partyjnych

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² TsDA: Fund 264k, op. 2, a.e. 8413, l. 1–3, 6, 14; zob. też Нягулов, *Из историята на циганите/ромите в България (1878–1944)*, s. 36.

⁴³ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E, 99–100; f. C, 4a, 4b.

i listy rekomendacyjne wskazują, że jego zaangażowanie było raczej ograniczone⁴⁴.

Sposób, w jaki Pašov przygotowywał swój rękopis w latach 50., jego wyolbrzymienia, pominięcia i nieścisłości, stanowiły odpowiedź na ówczesną sytuację w Bułgarii. Najprawdopodobniej miał nadzieję na opublikowanie książki, aczkolwiek nie zachowała się korespondencja z wydawcami ani inne źródła, które mogłyby to potwierdzić. W warunkach totalitarnego państwa w którym kontrola ze strony partii komunistycznej była całkowita, każdy rękopis, dotyczący historii partii, musiał przejść drobiazgowy proces recenzyjny, w którym uczestniczyły komitety partyjne, wydawcy i cenzura. Biorąc to pod uwagę Pašov chciał prawdopodobnie podkreślić swoje zaangażowanie polityczne i związek swojej organizacji z partią komunistyczną, przemilczając zarazem inne kluczowe aspekty jej działalności⁴⁵.

Sytuacja w Bułgarii nie stanowiła wyjątku. Pierwsza połowa XX w. była okresem poważnych, nawet zasadniczych zmian w życiu społecznym romskich/cygańskich społeczności południowo-wschodniej Europy, które wzbudziły potrzebę stworzenia obywatelskich organizacji Cyganów w większości krajów regionu.

W Rumunii, w okręgu Făgăraș, założono w 1926 r. organizację Infrateria Neorustica; w 1933 r. powstała Asociația Generala a Țiganilor din Romania ('Powszechne Stowarzyszenie Cyganów w Rumunii'), któremu przewodniczył Ion Pop-Șerboianu (archimandryta Calinik), oraz konkurencyjna Uniunea Generale a Romilor din România ('Powszechna Unia Romów w Rumunii'), pod przywództwem Gheorghe A. Lăzăreanu-Lăzurica i Gheorghe Niculescu⁴⁶. W Jugosławii Prva srpsko-ciganska zadruga za uzajmno pomaganje u bolesti i smrti ('Pierwsza Serbsko-Cygańska Wspólnota Wzajemnej Pomocy w Chorobie i Śmierci'), której przewodniczącym został Svetozar Simić, powstała w 1927 r., a w roku 1935 założone zostało Udruženja Beogradskih cigana slava Tetkice Bibije ('Stowarzyszenie Belgradzkich Cyganów ku Czci Ciotki Bibii'). W 1930 r. powstał Prosvetni klub Jugoslavske ciganske omladine ('Klub Edukacyjny Jugosłowiańskiej Młodzieży Cygańskiej'), który później przekształcił się w Omladina Jugoslavo-ciganska ('Młodzież Jugosłowiańsko-Cygańska')⁴⁷. W Grecji Panhellenios Syllogos Ellinon Athinganon ('Panhelleńskie Stowarzyszenie Greckich Cyganów') zostało w 1939 r. założone w Atenach.

⁴⁴ ASR, Fund „Shakir Pashov”, f. E; 24–46.

⁴⁵ Na temat działalności Šakira Pašova po II wojnie światowej, w czasach socjalizmu, zob. Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *The First Gypsy/Roma Organizations, Churches and Newspapers* [w:] Maja Kominko, *From Dust to Digital: Ten Years of the Endangered Archives Programme*, Open Book Publishers, Cambridge, 2015, s. 258–293.

⁴⁶ Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Enciclopedica, București 1998, s. 127–32.

⁴⁷ Dragoljub Acković, *Nacija smo a ne cigani*, Rrominterpress, Belgrade 2001, s. 43–59.

Jego głównym celem była walka o obywatelstwo i greckie paszporty dla cygańskich imigrantów, którzy przybyli do Grecji z Azji Mniejszej w latach 20.⁴⁸

Wszystkie te organizacje powstały niezależnie od instytucji władzy, bez wsparcia państwa, a ich cele były często sprzeczne z polityką państwową w poszczególnych krajach. W tym samym czasie w ZSRR powstało nowe zjawisko – tworzenie organizacji romskich z inicjatywy partii i państwa, pod ich całkowitą kontrolą. W ten sposób utworzono w 1925 r. Wszechrosyjski Związek Cyganów, co było częścią rozpoczynającej się wówczas aktywnej polityki państwa na rzecz społecznej integracji Cyganów⁴⁹. Jednocześnie w Europie Środkowej można było obserwować inne zjawisko, które znalazło swoją kontynuację w późniejszym okresie, mianowicie tworzenie organizacji cygańskich przez nie-Cyganów (działaczy religijnych lub zainteresowanych prawami obywatelskimi), a więc dzięki inicjatywom „zewnętrznym” wobec społeczności romskich. Na przykład w Czechosłowacji lekarze z miasta Koszyce założyli w 1929 r. obywatelską, nieromską organizację, mającą na celu kulturalny rozwój Cyganów, przekształconą w roku 1930 w Towarzystwo na Rzecz Badania i Rozwiązania Kwestii Cygańskiej, które podjęło szereg działań w celu społecznej integracji Romów i powołało do życia romskie organizacje, takie jak Klub Sportowy Słowackich Cyganów „Roma-Košice” i Kulturalne i Społeczne Stowarzyszenie Cyganów na Słowacji „Lavutariš”⁵⁰. Z kolei na Łotwie działacz kościelny Jānis Leimanis założył w 1930 r. Towarzystwo Przyjaciół Cyganów⁵¹.

W nowych, etniczno-narodowych państwach południowo-wschodniej Europy Cyganie chcieli zostać w nowych okolicznościach uznani za równych obywateli, jednakże bez wyrzekania się swojej tożsamości etnicznej. Był to główny cel wszystkich organizacji romskich stworzonych w okresie międzywojennym⁵². Innymi słowy, przynajmniej w przypadku części Cyganów w tym regionie można mówić o powstaniu nowej świadomości obywatelskiej, wyrażającej się w dążeniu do emancypacji.

⁴⁸ Jean-Pierre Liégeois, *Roma in Europe*, Council of Europe, Strasbourg 2007, s. 251–252.

⁴⁹ David Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin's Griffin, New York 1996, s. 184–186; Надежда Деметер, Николай Бессонов, Владимир Кутенков, *История цыган. Новый взгляд*. Институт этнологии и антропологии РАН, Воронеж 2000, s. 204–207; Brigid O'Keeffe, *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*. University of Toronto Press, Toronto 2013, 82–86.

⁵⁰ Anna Jurová, Eva Zupková, *Romovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regionu (1918–1938)*, „Romano Nevo L'il”, 10.02.2008, nr 18, s. 835–839.

⁵¹ Kenrick, *The Romani World: A Historical Dictionary of the Gypsies*, s. 152–153.

⁵² Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *The Roma – A Nation without a State?: Historical Background and Contemporary Tendencies*, „Orientwissenschaftliche Hefte”, 2004, nr 14, s. 79–80.

Przyczyn szybkiego rozwoju ruchu cygańskiego w południowo-wschodniej Europie w tym okresie, nie mającego analogii w innych częściach świata, należy szukać w szczególnej pozycji społecznej Cyganów i w historii regionu. Cyganie żyli tam od czasów otomańskich i stanowili integralną część społeczeństwa, dlatego później również chcieli na równych prawach uczestniczyć w życiu politycznym swoich krajów. Jednocześnie chcieli również zachować wyróżniające ich cechy etniczne. Innymi słowy, Cyganie zawsze istnieli przynajmniej w dwóch wymiarach lub powiązanych ze sobą sferach: jako odrębna wspólnota etniczna (lub mówiąc ściślej – zbiór takich wspólnot) i jako część społeczeństwa, jako grupa etniczna będąca integralnym elementem państw narodowych, które zamieszkiwali i których byli obywatelami⁵³. Cała nowoczesna historia Cyganów stanowi poszukiwanie równowagi między tymi dwoma wymiarami, bez której nie jest możliwe ich istnienie jako odrębnej grupy etnicznej.

Thum. Sławomir Kaprański

LITERATURA:

- ACHIM V., *Țigani in istoria Romaniei*, Enciclopedica, București 1998.
- ACKOVIĆ D., *Nacija smo a ne cigani*, Rrominterpress, Belgrade 2001.
- ANONIMOUS, *Устав на египтянската народност в гр. Видин*, Божинов & Конев, Видин 1910.
- ÇELİK F., *The Limits of the Tolerance: The Status of Gypsies (Roma) in the Ottoman Empire*, „Studies in Contemporary Islam”, 2003, nr 1–2, s. 161–182.
- ÇELİK F., *‘Civilizing Mission’ in the Late Ottoman Discourse: The Case of Gypsies*, „Oriente Moderno”, 2013, t. 93, s. 577–597.
- CROWE D., *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, St. Martin’s Griffin, New York 1996 (2. wyd.).
- ДЕМЕТЕР Н., БЕССОНОВ Н., КУТЕНКОВ В., *История цыган: Новый взгляд*, Институт этнологии и антропологии РАН, Воронеж 2000.
- DUNIN E. I., *Gypsy St. George’s Day – Coming of Summer. Romski Gjurgjovden. Romano Gjurgjovdani-Erdelezi: Skopje, Macedonia 1967–1997*, Zdrúženie na ljubiteli na romska folklorna umetnost „Romano ilo”, Skopje 1998.
- GILLIAT-SMITH B., *Two Erlides Fairy-Tales*, „Journal of the Gypsy Lore Society”, 1945, t. 24 (1), s. 18–19.

⁵³ Elena Marushiakova, Vasselin Popov, *Between Exoticization and Marginalization. Current Problems of Gypsy Studies*, „Behemoth. A Journal on Civilisation”, 2011, nr 1, s. 54.

- JUROVÁ A., ZUPKOVÁ E., *Romovia v Košiciach v 1. ČSR v kontexte doby i regionu (1918 – 1938)*, „Romano Nevo L'il”, 10.02.2008, nr 18, s. 835–839.
- KASABAR., *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*, University of Washington Press, Seattle WA 2009.
- KENRICK D., *The Romani World: A Historical Dictionary of the Gypsies*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2007 (3. wyd.).
- КРЪСТЕВ В., ИВАНОВА Е., *Циганите по пътищата на войната*, Литера Принт, Стара Загора 2014.
- KOVACHEVA L., *Shakir Pashov: O Apostoli e Romengoro*, Kham, Sofia 2003.
- LIÉGEOIS J.-P., *Roma in Europe*, Council of Europe, Strasbourg 2007 (3. wyd.).
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, Peter Lang, Frankfurt am Main 1997.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Myth as Process* [w:] T. ACTON (red.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2001, s. 81–93.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Gypsies in the Ottoman Empire*, University of Hertfordshire Press, Hatfield 2001.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *The Roma – A Nation without a State?: Historical Background and Contemporary Tendencies*, „Orientwissenschaftliche Hefte”, 2004, t. 14, s. 71–100.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *The Vanished Kurban: Modern Dimensions of the Celebration of Kakava/Hidrellez among the Gypsies in Eastern Thrace (Turkey)* [w:] B. SIKIMIĆ, P. HRISTOV (red.), *Kurban on the Balkans*, Institute of Balkan Studies, Belgrade 2007, s. 33–50.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung in Bulgarien (1919–1989)* [w:] M. ZIMMERMAN (red.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20*, Franz Steiner, Stuttgart 2007, s. 125–156.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Between Exoticization and Marginalization. Current Problems of Gypsy Studies*, „Behemoth. A Journal on Civilisation”, 2011, nr 1, s. 51–68.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *The First Gypsy/Roma Organizations, Churches and Newspapers* [w:] M. KOMIKO (red.), *From Dust to Digital: Ten Years of the Endangered Archives Programme*, Open Book Publishers, Cambridge, UK 2015, s. 258–293.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V. (red.), „Studii Romani”, 1994, t. 1.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V. (red.), „Studii Romani”, 1995, t. 2.
- НЯГУЛОВ Б., *Из историята на циганите/ромите в България (1878–1944)* [w:] В. ТОПАЛОВА, А. ПАМПОРОВ (red.), *Интеграцията на ромите в българското общество*, Институт по социология при БАН, София 2007, s. 24–42.

O'KEEFFE B., *New Soviet Gypsies: Nationality, Performance, and Selfhood in the Early Soviet Union*, University of Toronto Press, Toronto 2013.

ПЕТРОВСКИ Т., *Календарските обичаи кај Ромите во Скопје и околината*, Феникс, Скопје 1993.

SOULIS G. C., *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages*, „Dumbarton Oaks Papers”, 1961, t. 15, s. 141–65.

VUKANOVIĆ T., *Romi (cigani) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje 1983.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Specialized Library with Archive *Studii Romani* (ASR): Fund „Shakir Pashov”, f. C, f. E; Fund „Gypsy Newspapers”, f. H.

State Agency „Archives”, Department „Tsentrallen Darzhaven Arkhiv” (SAA-Ts-DA): Fund 264k, op. 2, a.e. 8413, l., 7–12, 14, 28–29.

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

ANGLUNE RROMANE ORGANIZĂCIE

Dr-e palutne 20 berś, o rromano pučhipen kerdilās jekh maškār-o buder śundine tème na sadaj dr-e Evropaqëro publiko thanvalipen, tok vi dr-i academia aj o rodlāripen. Madikh so sās rakërdino but, ačhile ژی adadives tème bisterde aj namišto rodlārdine, sār misalāqe o kerdōpen aj o zamavipen rromane emancipaciaqëre miškimateŋqëro dr-e nevikane vaxtenqëro prāgo. P-i bāza rodlārimatenqëri dr-o arxive, akada artiklo o puraneder bixoxamnes dokumentuime lil pal-e Rromenqëri aspirācoa vaś-i civilo emancipācia dre jekh “lil e editoresqe”, avridino dr-o b. 1868. O angluno zumavipen vaś-e Rromnenqëro xod-organizācia lathlōl dr-o foro Vidin dr-o b. 1910, thaj nabut paleder, dr-o b. 1919 lathas i kreācia aj o anglune butā anglune rromane organizacienqëre dr-i Sofia. O artiklo pučharel angleder bipinzarde dimāta pal-e Rromenqëri histōria thaj sikavel o anglune xod-šajaribnasqëre zumavimāta, save kerde rromane khetanimāta dr-i angl-industriālo periōda vaś penqëro mariben pala penqëro barabaripe dr-i disūtni Evrōpa. Agore o artiklo del propozicia duślāribnasqëri sosqe o rromano miškipeŋ gig zamavdilās, śeral dr-i memero-disūtni Evrōpa dr-o kontëksto lenqëre societalone poziciaqëro.

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

THE FIRST GYPSY/ROMA ORGANIZATIONS

Over the past two decades the Roma issue has become one of the most current topics in European public space and also became especially relevant within academia. Despite of this there are still under-researched topics, such as history of the emer-

gence and development of Roma emancipatory movement on the eve of modern times. On base of archival research the article presents the first certainly documented testimony of Roma aspiration towards civil emancipation in “A letter to the editor” published in 1868; first attempt for self-organization of Roma from Bulgarian town of Vidin from 1910, the creation and activities of the first organizations in city of Sofia from 1919 and others. The article revails previously unknown facts about the history of Roma movement, reflecting the first of all attempts for empowerment of the Roma communities in the pre-industrial period and their struggle for equality in Eastern Europe. At the end in the article is proposed an explanation about the reasons for the rapid development of Roma movement especially in Southeastern Europe in context of their societal position.

VIII Kongres International Romani Union, Sibiu, Rumunia (fot. N. Gancarz, 2013)